

A TÖRTÉNETI MAGYARORSZÁG A SZLOVÁK TÖRTÉNETÍRÁS TÜKRÉBEN

Összes szomszédunk közül alighanem a szlovákoknak kell a legtöbb ellentmondást feloldozniuk ahhoz, hogy reális történeti képet alkothassanak annak az államnak – a történeti Magyarországnak – a fejlődéséről, amelyben ők maguk is tíz évszázadon keresztül éltek. A szlovák történetírásnak ugyanis egyszerre kellene szembenéznie a Magyar Királyságnak a legönzőbb szlovák szempontból is pozitívumnak minősülő és az egyértelműen negatív hatásaival. A pozitívumok közt pl. azzal a ténnyel, hogy a Kárpát-medencei és szomszédos szláv népek köréből éppen a magyar államkeretek révén váltak ki, s léptek a külön nemzeti fejlődés útjára, vagyis hogy a szlovák etnikai régió gazdasági, kulturális és politikai fejlődését éppen a történeti Magyar Királyság közigazgatási, telepítési, egyházi, kereskedelmi, bányagazdálkodási stb. prioritásai, célkitűzései formálták elsődlegesen, vagy hogy a szomszédos birodalmakkal és azok kíméletlen expanziós megnyilvánulásaival szemben szintén jórészt a Magyar Királyság, illetve annak szövetségesei nyújtottak védelmet a szlovák etnikumnak és az általa lakott régióknak (s nem Szlovákia állította meg az oszmán expanziót, s nem Szlovákia volt a kersztény Európa védőbástyája, mint ahogy a régebbi keletű magyar önértékelés is enyhe túlzás).

Ezzel együtt a történészeknek azt is tisztázniuk kell, miért nem alakult a szlovák nemzet fejlődése a horvátokéhoz hasonlóan egyfajta „társnemzeti” státus keretei közt, miért vált a szó modern értelmében vett nemzeti szempontból indifferenssé, mi több úgymond renegáttá a szlovák származású nemesség, miért nem sikerült a 18. század folyamán a hungarus-konceptió keretei közt a szlovák nemzeti különérdeket és ezzel együtt a nem magyar nemzetiségek, nemzetek emancipációs igényeit hathatósabban kifejezésre juttatnia. S végül arra is szenvedélyektől mentes, igaz és tárgyyszerű választ kellene adniuk a szlovák történészeknek, milyen tényezők okozták a 19. század szlovák nemzeti fejlődés többszöri retardációját, az 1848/49. évi konfliktusokat és az 1918-as különválással szemben belső alternatívákat kidolgozó szlovák és magyar törekvések kudarcát és ennek máig mérgezőleg ható utóéletét.

Úgy gondolom, hogy a szlovák történetírás alapján kibontakozó Magyarország-kép bizony igen nagyszámú egyoldalúsága abból adódik, hogy ennek a kettős kérdésfelvetésnek a szükségességére, jogosultságára mindmáig csak kevesen, s akkor is legtöbbször csupán egy-egy résztema vonatkozásában éreztek rá szlovák kollégáink közül.

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a történeti Magyarországon belüli szlovák történelemmel foglalkozó munkák koncepcionális dilemmáin keresztül jelezzem a címben jelölt kérdéskör legfontosabb elemeit.

A magyar és a szlovák történelem senki által sem vitatható összefonódottságát a 20. század szlovák történetírásban négyféleképpen próbálták megoldani:

a) a szlovák történelem dehungarizálásával, 1918 óta a „csehszlovák” történelmi kontextus kialakításával. (Az utóbbi időben a debohemizálás is elkezdődött: pl. a husziták pusztításai, Masarykéék csehszövése stb.)

b) a magyar–szlovák történelem szétparcellálásával, különválasztásával (mindaz, ami a mai Szlovákia területén történt, illetve bárhol a világon szlovák nemzetiségű történeti

személyiséggel kapcsolatos, a szlovák történelem része). E különválás vegytisztán nacionalista változata az elhatárolva kisajátító magatartás: családnevek, Csák Máté, bányavárosok, nagyszombati egyetem stb.

c) a „nagy” és „kis” történelem elkülönítésével. A történelemnélküliség magyar részről máig fel-felhangzó vádjával szemben „az ezeréves méh” metaforáját alapul véve a szlovák történelmet a mindennapok szorgos építőmunkájával próbálják azonosítani. (Ez osztályharcos mezbe öltözve vált igazán áthatóan hamis és demagóg koncepcióvá.)

d) A korabeli realitásokat – a tudatosan vállalt terminológiát és területiális anakronizmust, azaz a mai Szlovákia területének visszavetítődését leszámítva – figyelembe vevő megközelítésnek is mindig akadtak hívei.

*

A hatvanas évek közepétől kibontakozott csehszlovákiai szellemi pezsgés a szlovák történetírásban is maradandó nyomokat hagyott. A szlovák történészek 1965-ben megrendezett V. országos kongresszusának előadásai az erőteljesen kibontakozó szlovák nemzeti emancipációs küzdelem legteljesebb történeti évrendszerét szolgáltatták. P. Ratkošnak a szlovák nemzetiség magyarországi fejlődéséről tartott beszámolója már nem csupán az észak-magyarországi szláv etnikum, hanem a szlovák állami-területi különállás folytonosságának tételét is érvekkel igyekezett alátámasztani. De a többi előadó is – nyilvánvalóan egységes elképzelés jegyében – a szlovák nemzetfejlődés kulcsproblémáit tárgyalta.¹ A kongresszus előadásai jól jelezték, hogy a cseh–szlovák viszony újjárendezését szorgalmazó politikai törekvésekkel párhuzamosan a szlovák szellemi élet minden területén a szlovák nemzeti egyenjogúság eszméje vált meghatározó motívummá. Témánkkal kapcsolatban figyelmet érdemel az a széles körű publicisztikai vita, amely Štúr születésének, ill. az 1848-as forradalmak évfordulója kapcsán robbant ki. Főként Mináč történeti esszéi váltak ösztönző erővé a szlovák történetírásban: a jeles szlovák író ugyanis a szlovák történelem értelmét a korábbi – dogmatikus túlzásoktól sem mentes – osztályharc-központú felfogással, illetve a társadalmi rendszerek váltását a szlovák történelemben sokszor meglehetősen elvonatkoztatottan kidolgozó koncepciókkal szemben a szlovák nemzeti folytonosság bemutatásában jelölte meg.

A kontinuitás hordozóelméjét Mináč nem a politikai, állami történelemben, hanem a mindennapok történelmében vélte bemutatathatónak. Mináčnak ez a gondolata így azután nem véletlenül került a kétkötetes szlovák képes történelem élére mottóként: „Ha a történelem a királyok, császárok, hadvezérek és fejedelmek, győzelmek és meghódított területek történelme, és ha a történelem az erőszak, a rablás és kizsákmányolás történelmének jelenti, akkor nekünk nincs történelmünk. Vagy legalábbis nem vagyunk annak tárgyai. Ha azonban a történelem a civilizáció, a munka, a megszakított, de mindig csatát nyerő építkezés történelme, akkor az a miénk is. Hiszen az építők nemzete vagyunk, mégpedig a szónak nem csupán metaforikus, hanem valódi értelmében is: kőművesként, mesteremberként és segéd munkásként Bécsset is, Pestet is felépítettük, sok más idegen város építésénél segédkeztünk, de egyet sem romboltunk le. Tudom, hogy történelmi hozadékunk szerény, de ha egyszer a civilizáció történelmét igazságosan, az elvégzett munka szerint fogják mérni, akkor nekünk sem lesz félnivalónk: a ránk eső résznél talán többet is tettünk. Nincs hát miért vágyakoznunk vagy szomorkodnunk az úgynevezett „nagy” történelem után: hiszen az a nagy rablók történelme.”²

A mináci tézis kétélűsége (vagyis a folytonosság hangsúlyozása mellett a magyar történelem félreérthetetlen lekicsinylése, becsmérése) jó ideig meglehetősen tompítva és

visszafogottan szívódott át a szlovák történetírásba. Ugyanakkor pl. a „kis” és „nagy” történelem közti különbségtételt minden problematikus eleme ellenére akár termékeny ideának is tekinthetjük. Ennek jegyében a középkori szlovák történelmet feldolgozó munkák legjobbjai egyfajta „regionalisztikai”, ill. lokális művelődés- és társadalomtörténet keretei közt az összmagyarországi vagy éppen közép-európai szempontból is fontos összefüggéseket tártak fel. Mindez sokkal inkább gazdagította mintsem csonkította a magyarországi történelmet.³ Itt főként Richard Marsina, Vincent Sedlák, L’ubomír Juck, Peter Ratkoš forrás publikációira, valamint a regionális településtörténeti vizsgálatokra, várostörténeti munkákra gondolunk. Ezek ugyan szintén a mai Szlovákia területének történetiellen visszavetítését tekintik kiindulópontnak, de a források kezelésében alapjában a korabeli politikai-állami realitások figyelembevételével járnak el.⁴

Ezzel párhuzamosan Matúš Kučera, pozsonyi egyetemi tanár revízió alá vette ezt a szlovák történeti koncepciót, mert az úgymond „kirekesztette vizsgálódása tárgyköréből az etatizmust és a szlovák történelem dehungarizálására törekedett, miközben az állam és további fejlődésének problémája nem keltett érdeklődést a szlovák történettudományban”. Kučera szerint ez a koncepció végső soron azt eredményezte, hogy a szlovák történészek valójában elfogadták a régi nacionalista magyar történetírásnak azt a felfogását, miszerint a történeti Magyarország kezdetől fogva magyar nemzeti állam lett volna. Kezdetben Kučera azt hangsúlyozta, hogy éppen a soknemzetiségű történeti magyar állam politikai történetének feltárásában lehetne és kellene szakítani az uralkodó elitre korlátozott politikatörténettel, s helyette egy társadalom- és gazdaságtörténetileg megalapozott koncepció kimunkálása lenne a kívánatos – és ezt csakis magyar-szlovák együttműködéssel lehetne elérni.⁵ Ugyanezt a gondolatkört, de már sokkal erőteljesebb megfogalmazásban V. Sedlák is kifejtette, aki szerint a magyar államalapítás során szinte kizárólag külső kényszerítő körülmények, késztetések, adottságok szabták meg a fejlődés irányát.⁶

A szlovák történetírás belső irányzatának részletes elemzésére lenne szükség ahhoz, hogy pontos választ tudjunk adni arra a kérdésre, vajon milyen irányba halad a szlovák történeti koncepció fejlődése. Mert, bár R. Marsina még az 1981. évi VIII. szlovák történészkongresszuson is a mináci tételhez ragaszkodott⁷, az elméletileg megalapozottabbnak tűnő Kučera-féle koncepció láthatóan jobban kielégíti a hivatalos és nem hivatalos szlovák elvárásokat, hiszen végre egy szlovák „nagy” történelem körvonalai is kibontakozni kezdenek. Ez azonban – amint arra Kučera újabb népszerűsítő munkái eklatáns példákkal szolgálnak – az eredeti Kučera-féle elképzelésektől meglehetősen távol esik, hiszen nem a „kis” és „nagy” történelemről van itt szó, hanem a marxista szlovák történetírás által korábban elutasított mítoszok, legendák felújításával „nagygyá tett” históriáról.⁸ Ez persze nem jelenti, hogy a szlovák régészet, a szlovák történetírás újabb eredményei mind ebbe a kategóriába tartoznak. Szép számmal akad közöttük olyan, melyet minden bizonnyal a magyar történetírásnak is figyelembe kell vennie, például az államalapítással kapcsolatos szláv (szlovien) vonatkozások tekintetében is.

Hogy az utóbbi években mind többször egy radikális nemzeti irányzat kezd érvényesülni, annak számos *belső* és *külső* oka van. A *belső* viták argumerntumain túl (főként a Ratkoš-Kučera, Sedlák-Ratkoš és Marsina-Ratkoš vitában, de a Püspöki Nagy Péter és a szlovák mediavisták közt lezajlott zártkörű polémiában) a Dekan-féle Nagymoráviámunkának Györfy György által írott recenziója és az ott felhozott állítások is közrejátszottak abban, hogy szlovák részről a dualizmuskori kutatások mellett – ahol már hagyományosan a magyar-szlovák polémia a meghatározó elem – a kora középkori kutatások-

ban is az ütköző nézetek hangoztatása kezd meghatározó tendenciává válni.⁹ Jól jelzi ezt a Szlovák Történelmi Társulat közelmúltban tragikus körülmények közt elhunyt elnökének, L. Holotíknak az 1981. évi történészkongresszuson elmondott beszéde is, amelyben egyebek közt éppen Györffynek arra az állítására hivatkozva, miszerint a szlovák feudális nemzetiség csak a 15. században kezdett kialakulni, feleleveníti a két világháború közt sokat vitatott, de már a 19. század óta sokszor felvetődött „ezeréves elnyomás” kérdéskörét is. Holotík szerint távolról sem olyan egyértelmű ez a probléma, hiszen már Kézai Simon krónikájában is szerepel a kizárólagos magyar szupremácia tétele: „Tény az, hogy a szlovák történelmi fejlődés folyamatát már a középkorban igen erőteljesen betakarta a szupremációs elméletek hordaléka, még inkább a 18. században, majd a 19. században tetőződött ez a processzus, minthogy egészen a történeti Magyarország széthullásáig érvényesült a nemesi-bürokratikus félf feudális rendszer.”¹⁰ A belső okok nagy többsége par excellence politikai fogantatású, s ezért kívül esik a mi érdeklődésünkön, a külső tényezők közül a sok tekintetben kibékíthetetlennek tűnő magyar–szlovák szakmai ellentétek a legfontosabbak.

Szükségesnek látszott, hogy röviden vázoljuk a szlovák történelem koncepciójával kapcsolatos nézeteket. Ezek után tekintsük át a szlovák historiográfia magyarsággépét jellemző legfontosabb megállapításokat, vitákat.

Amint az már részben az előbbiekből is kitűnhetett, a szlovák mediavisztika egyik központi problémája a nagymorva–szlovák kontinuitás kérdésköre, illetve tétele. A már említett 1965. évi Ratkoš-féle beszámoló kiindulópontját az az állítás képezte, hogy a Nagymorávia létrejöttét megelőző (tehát 833-nál korábbi) szlovák etnikai–nemzetiségi fejlődés a morva állam idején morva–szláv irányba kanyarodott el, és a szlovák nemzetiségi különfejlődés csupán Nagymorávia 907-ben bekövetkezett felbomlása után folytatódott, és a felmerülő kételyek ellenére Ratkoš kétségbevonhatatlan tényként rögzíti: „... a 11. század második felében a szlovák feudális nemzetiség létezése történelmi valóság, amelyet végső soron az írásos források is igazolnak”.¹¹ Ratkoš szerint a feudális nemzetiség a törzsi szervezet és a polgári nemzet közti közbülső etnikai szerveződési forma, és alatta olyan feudalizmus kori nemzetiséget kell érteni, amely saját területtel, a feudális gazdálkodás által feltételezett közös nyelvjárással, főként pedig egyfajta kulturális–pszichikai közösségtudattal rendelkezik. Mindezek alapján magunk részéről úgy véljük, hogy a szlovák feudális nemzetiség kialakulásának tekintetében jóval mértéktartóbb Ratkoš egy másik tanulmánya, ahol azt a 15. század tájára helyezi. Ugyanott azt is leszögezi, hogy a szlovák feudális nemzetiség kialakulása szempontjából a szlovák etnikum nagymorva szláv subsztrátumtól való önállósulása idején a középkori magyar állam léte a pozitív tényezők közé tartozott.¹²

Persze nem arról van szó, hogy Ratkoš a középkori magyar állam létét szlovák szempontból valamiféle pozitív körülménynek tartaná, hiszen ő hozta be az újabb szlovák történetírásba a magyar leigázási elméletre (Anonymus: *subiugatis Sclavis*) épülő évszázados–évezredes elnyomás, ill. kulturális–politikai diszkrimináció koncepcióját, hanem csupán arról, hogy a középkori magyar államkeretek elhatároló funkcióját a szlovák etnikum fejlődésében nem lehet nem tudomásul venni.

Visszatérve és pontokba szedve a Nagymoráviával kapcsolatos történeti problémákat, a következőképpen foglalhatjuk össze a kérdéskör magyar–szlovák vitákra előreláthatóan még jó ideig okot–ürügyet adó elemeit.

1. Az avar kérdés tisztázatlanságai. Az avar–szláv szimbiózis, ill. az avar–magyar kontinuitás elméletei egy kutatási, történeti hiátusra próbálnak mindkét oldalon elméleteket

(légváratat?) építeni. Ratkoš szerint az avar–magyar folytonosság bizonyítása, illetve a morva–szláv elem kiiktatásának, kicsinyítésének szándéka az ellentmondások egyik ősoka.¹³ Magyar szempontból ezt a problémát Püspöki Nagy Péter érintette.¹⁴

2. A morva és a magyar államiság összefüggései. Szlovák részéről teljes egyöntetűség uralkodik a tekintetben, hogy a magyar államszerveződés szinte teljes egészében a Nagymorávia-korabeli előzményekre épült, mégpedig mind közigazgatási (megyék), mind gazdasági és védelmi vonatkozásokban.¹⁵ Magyar részről Györffy György és Kristó Gyula más-más érvekkel, de egybehangzóan elutasítják a korabeli magyar közigazgatási terminológia szláv eredetével bizonyítottnak vélt döntő morva–pannon szláv befolyás elméletét.

3. A nagymorva államiság és a történeti Magyarországon belüli szlovák etnikai-territoriális különfejlődés összefüggései. Alighanem a legproblematikusabb mozzanata ez az egész kérdéskörnek. A nagymoráviai szlovien népesség és a szlovák nemzetiség etnikai folytonossága véleményünk szerint a rendelkezésre álló nyelvtörténeti anyaggal bizonyíthatónak látszik. (N. B. Györffy György az etnikai folytonosságot is kizártnak tartja.¹⁶) A szlovák etnikai terület valamiféle külön államiságát, állami különfejlődését célzó újabb keletű próbálkozások, korábbi kísérletek viszont túlzottan spekulatív jellegűnek tűnnek. Ennek a spekulatív irányzatnak egyik legpregnansabb képviselője Matúš Kučera már említett, Szlovákia a középkorban c. könyve. Amiben azonban egyetértés születhet, a középkori Magyarország soknemzetiségű jellegéből adódóan a magyar történetírásban is bevezethető és általánosan használható fogalmaknak tűnnek a szlovák, szerb, rutén, román régió kifejezések. Sőt, a forrásokban a 16. század elejétől fellelhető „*Sclavonia*” – cseh forrásokban „*Slováky*”, „*slovenská zem*” – „*Szlovákia*” idézőjeles alakjától nincs igazából miért tartózkodnunk, amennyiben az a szlovák etnikai területet hivatott jelölni.

4. A nagymorva–szlovák kontinuitásemélet motívumkincse a 19. századi „nemzetberezítők” logikájára emlékeztető érvrendszerre kovácsolódik össze. A humanizmus és reneszánsz korabeli szlovák és szlovákiai vonatkozású szerzők lexikonában pl. már azt olvashatjuk, hogy a szlovák nyelv már a Nagymorva Birodalom idején is virágzott, de Szlovákia középkori fejlődésének kedvezőtlen következményei megakadályozták a szlovák nyelv megújulásának lehetőségét. Jozef Kuzmik, a lexikon szerzője meglehetősen szókimondással jelezte a szlovák különfejlődés 16–17. századi jellemzőit. Véleménye szerint a hódoltság és Erdély szeparatizmusa folytán a Habsburg-uralom alatt maradt Felső-Magyarország – „a tulajdonképpeni Szlovákia” – jelentette a középkori magyar államiság tulajdonképpeni államjogi folytonosságát.¹⁷

Nem kevésbé tanulságos a magyarországi szlovák származású nemesség genézisének tárgyalása. Az írásos források teljes hiányában mindig is problematikus elméletnek számított a Nagymorávia-korabeli és a magyarországi szlovák nemesség folytonosságának tétele. A Hontpázmány, Divéki és Bogát nemzetség morva–szláv eredetét a hetvenes évek elején Ratkoš, Kučera egyaránt romantikus nacionalista elképzelésnek tartotta.¹⁸ De a nemesi családnevek szlovák átírásának kezdeményezésével nagy feltűnést keltő címertani könyvében Jozef Novák felesleges óvatoskodásnak mondja az említett nemzetségek eredetével kapcsolatos fenntartásokat.¹⁹

Természetesen az etnikailag szlovák nemesség fokozatos hungarizálódása, amely kétségkívül már a Mohács előtti évszázadokban megvetette a *natio Hungarica* alapjait, a szlovák feudális nemzetiség fejlődését lassító tényezők egyik legfontosabbika. Ratkoš, B. Varsik, J. Tibenský egyaránt már ebben a hungarizálódásban is a magyar elnyomás

tényét látják. J. Tibenský pl. így fogalmazott 1965-ben: „A szlovák feudális nemzetiség fejlődésének egyik alapvető tényezőjét az a tény jelenti, hogy ez a fejlődés a nemzeti elnyomás feltételei közt zajlott le, ráadásul 1526 után kettős elnyomás alatt. Természetesen ennek a nemzeti elnyomásnak az erőszakos magyarosítás idején más sajátos formái voltak. De a nemzeti kultúra egész fejlődésében megmutatkozik, éppen úgy, mint magában a feudalizmus kori nemzetiségi ideológiában is.”²⁰

Összefoglalva a Mohács előtti magyarországi fejlődés keretei közt jelentkező morvaszlovák kontinuitás problémáját, azt mondhatjuk, hogy a szlovák történetírás alighanem főlegesen vállalkozásának kell tartanunk, ha a szlovák lakta területek nagymorva alapozású különfejlődését próbálja mindenáron előtérbe tolni. Hogy koncepcionális vonatkozásban sem dőlt el ez a 19. század óta tartó belső vita, ezt a csehszlovák történeti összefoglaló kiegyensúlyozott szlovák fejezetei²¹, ill. a Kučera-féle könyv és néhány más szerző tanulmányainak szélsőséges beállításai is jelzik.

A nyolcvanas évek „törökös” évfordulói kapcsán a szlovák történetírás is jelentős munkákat publikált. Mindenekelőtt Vojtech Kopčan és Klára Krajčovičova könyvei érdemelnek figyelmet.²² Kopčan a kor kiváló ismerője, mint kvalifikált turkológus a hódoltság északi peremének és a szlovák lakta Felső-Magyarországnak, „Szlovákiának” a korabeli állapotát, védelmi készültségét, a török hatalom terjeszkedését, a magyar és Habsburg-politika konfliktusait elemzi könyveiben. Bár explicite sehol sem találunk a fentihez hasonló direkt különválasztást, az a tény, hogy a hat főkapitányságból csupán a dunáninnenit és felső-magyarországit, a végvár-rendszerből pedig csupán a mai Szlovákia területén található várakat vizsgálja, és hogy mindvégig „Szlovákiára” szűkíti le vizsgálati szempontjait, nagymértékben csökkenti a munkák értékét.

A későfeudalizmus kori magyar fejlődés egyik alapvető sajátossága kétségkívül az uralkodói–rendi hatalmi dualizmus rendszerének fordulatokban gazdag működése. A Habsburg-ellenes rendi felkelések értékelése éppen ezért a 17–18. századi magyar történelem egyik kulcsproblémája. Természetesen a szlovák történetírás is számos munkában foglalkozott a rendi megmozdulásokkal, nem titkolva el azt sem, hogy az indítékok közt a szabadságharcok magyar történeti képeinek részleges korrekciója éppúgy ott szerepel, mint a Bethlen-, Bocskai-, Rákóczi-féle mozgalmak jórészt felső-magyarországi, azaz „szlovákiai” helyszíne is.

Igen szerencsés kezdeményezése volt a Magyar–Csehszlovák Történész Vegyesbizottságnak, hogy 1976–1977-ben egymás után két alkalommal is közös tudományos szimpóziumot rendezett a rendi mozgalmak értékeléséről. A viták során megmutatkozott, hogy a szlovák történészek, közülük is elsősorban Michel Suchy, Jozef Vazár, Pavol Horváth, de részben Anton Špiesz is a magyarországi rendiségben az abszolutizmussal szemben lényegében csupán negatív tényezőt lát a 17–18. századi magyarországi fejlődés során.²³ A mozgalmakat lezáró kompromisszumok közül a vallásszabadság biztosítását, az országgyűlés jogkörének megőrzését fenntartásokkal ugyan, de szlovák részről is pozitív fejleménynek tekintették. A Rákóczi-féle szabadságharc kivételével a rendi mozgalmakat egészében véve korlátolt, nemesi-rendi kiváltságok restaurációja érdekében kibontott, súlyos gazdasági következményekkel járó jelenségnek tekintik. A rendi mozgalmak magasabb rendű törekvéseit illetően pedig kizártnak tartják egy rendi abszolutizmus magyarországi lehetőségét, sokkal inkább a lengyel variáns veszélyét tartják valószínűs alternatívának. Az ennél jóval árnyaltabb és pozitívabb magyar történeti kép hagyományozódásának okai közt kritikus hangsúllyal tettek említést az ötvenes években kialakult koncepcióról, miszerint a mozgalmakban megvalósult volna a magyar függetlenség

zászlaja alatt a nagy nemzeti összefogás eszméje. Mindazonáltal a 18. századi Magyarországról a szlovák történetírás egészében véve meglehetősen kiegyensúlyozott, már-már harmonikus képet fest. Ugyanakkor – amint azt a közeli Bél Mátyás, Kollár Ádám-évfordulók kapcsán jelentkező erőteljes szlovák aktivitás is jelezte – a kor egyik legjellemzőbb történeti fejleményét, a *natio hungarica* rendi nemzeti képződményének erőteljes, főként a kor művelődését meghatározó és megtermékenyítő kisugárzását, a hungarus-tudat látványos megnyilvánulásait az egyre áthatóbb „különválasztásos” szlovák történet koncepció irányába igyekeznek terelni. Szerencsére az említett évfordulók kapcsán legaktívabb szlovák historikus, az időközben nyugdíjba vonult Ján Tibenský nem engedett a mediavisták egyik-másik fentebb említett munkája-koncepciója mögött jól kivehető külső kísértésnek, s így a Kollár- és Bél-könyvek alapfelfogása lényegében megmaradt a szlovák származás–hungarus küldetéstudat kettősségének hangsúlyozásánál, és csak a forrásokkal igazolható mértékben állítja előtérbe a körvonalazódó szlovák nemzeti öntudat jelentkezését.²⁴

A várostörténeti kiadványok közül jelentőségét és magyar vonatkozásait tekintve is magasan kiemelkedik Anton Špiesznek a mai Szlovákia területén létezett szabad királyi városok egy évszázadnyi történetét (1680–1780) feldolgozó monográfiája. A történeti Magyarország Buda után legjelentősebb városai – Sopron és az erdélyi városok kivételével – jószerivel mind Felső-Magyarországon voltak. Pozsony, Nagyszombat, Besztercebánya, Kassa gazdasági, társadalmi, kereskedelmi, jogi, politikai, nemzetiségi fejlődésének jórészt eredeti magyarországi levéltári anyagok alapján történt feldolgozásával Špiesz munkája akár példának is tekinthető arra nézve, miként lehet az összmagyarországi kontextuson belül a szlovák régió sajátosságait, városfejlődését a korabeli realitásoknak megfelelően bemutatni. Külön kiemelhetnénk a városok német–magyar–szlovák és más kisebb jelentőségű etnikumának együttélését tárgyaló részeket, ahol a közös városi érdekek, az olykor ellentétbe került csoportérdekek és a központi kormányzat konszolidációs, esetenként meg éppen megosztó beavatkozásai súlyuknak megfelelően szerepelnek az összképben. Ez azután lehetővé teszi, hogy az úgynevezett „nemzetiségi küzdelmek”, megfosztva minden misztikus, irracionális motívumtól, tárgyilagos megközelítésben valós elemzések tárgyaivá váljanak.

Az 1848-as magyarországi forradalmakkal és a magyar szabadságharcral kapcsolatban a magyar és a szomszédországi történetírások közt immár hagyományosnak mondható, el-elcsituló, majd újra kiújuló viták vannak. Szlovák részről talán L’udovít Haraksim 1965. évi tanulmányának összegzése jelzi a legtömörebben a szlovák–magyar vita leglényegibb ütközőpontjait: „A magyar politikai élet képviselői, a magyar kormány és országgyűlés az 1848–1849-es forradalomban nem tudták megoldani a nemzetiségi kérdést, amely a forradalomnak éppúgy alapkérdése volt, mint a parasztkérdés.”²⁵ Haraksim szerint a nem magyar nemzetiségek egyenjogúsítási törekvései azért nem találtak megértésre a magyar forradalom vezető rétegénél, a liberális magyar nemeségnél, mert az az egységes magyar nemzetállam célját tekintette elérendőnek. Bár Kossuthék a horvátoknak, szerbeknek és az erdélyi románoknak hajlandóak voltak bizonyos engedményeket tenni, ezek sohasem voltak olyan mértékűek, hogy megegyezéshez vezethettek volna. Ez az intoleráns magyar nemzetiségi politika okozta a nemzetiségek szembefordulását a magyar forradalommal s kényszerű szövetségüket Béccsel. Haraksim szerint „az egyenjogúsítási törekvések és az önrendelkezési jog megvalósításának kísérletei nem voltak nem haladó törekvések és még csak nem is Bécs valamiféle ármánykodásainak voltak a következményei”. Bár a nemzetiségi mozgalmak vezetőinek

eszüik ágában sem volt a reakciós Bécs szekerét tolni, magyarellenes álláspontjukból a legtöbb hasznot mégis Bécs húzta.

Egy további vitapont a szlovák mozgalom vezetőinek forradalmisága, társadalmi-szociális követelményeinek a magyar forradalmárokénál is forradalmibb jellege. Ez utóbbi állítás az előbbivel felerősítve olyan végletekig vezetett, hogy a magyar forradalom egyes képviselőit és periódusait M. Potemra a szlovák mozgalommal való összehasonlításban sokkal inkább ellenforradalminak, mint forradalminak véli helyénvalónak minősíteni.²⁶ Úgy tűnik, Haraksim egyik végkövetkeztetését a nyilván még többször kiújuló magyar-szlovák polémiában a jövőben is érdemes megszívlelni: „1848–1849-ben a szlovák konfliktus a magyarokkal nem a véletlen műve volt, és nem is volt egyedülálló jelenség, de szükségszerű sem volt.”

Érdekes mozzanata a konszolidációs periódus cseh és szlovák történetírására olyanynyira jellemző eszmei megtisztulás folyamatának, hogy az 1965–1968 közt komoly szvenvedéyleket felkavaró 1848-as vitairóadalom vonatkozásában V. Matula – aki a „vál-ságtüneteket” ezen a területen kritikai megközelítésben felülvizsgálta – nem a nemzeti-ségi kérdéssel kapcsolatos egyoldalúságokra koncentráta a figyelmet, hanem a szlovák mozgalom vezetőinek minősítésére. Matula szerint aligha lehet Štúrékat „valóságos forradalmi–demokratikus szellemiségtől” átitatott politikusnak tekinteni, hiszen a szlovák mozgalom szociális programja távolról sem volt egyértelműen forradalmi. Jól jelzi ezt az a tény, hogy az 1848. évi szlovák nemzeti követelések II. pontjában a jobbágy-ság megszüntetését örökváltsággal, azaz a földesuraknak fizetendő jóvátételek fejében követelték megvalósítani. Ugyancsak bírálta Matula a szlovák mozgalomban is tetten érhető illúziókat az ausztrósláv átrendeződés lehetőségeivel kapcsolatban.²⁷

Fölöttébb érdekes az 1848 utáni fejlődés megítélése Michal Potemra és Ladislav Tajták közösen írt bibliográfiai tanulmányában. A szerzőknek az a véleménye, hogy 1848 és 1867 között az egyik legpregnánsabb összekötő kapocs, hogy a magyar mozgalom osztálykorlátai teljes egészében felszínre kerültek, „mert az osztrák–magyar kiegyezés, valamint a magyar uralkodó osztályok hatalmának megszilárdulása után már nem volt szükség leplezniük igazi céljaikat a nemzeti-ségi kérdés megoldásában”.²⁸

Nincs helyünk a dualizmuskori Magyarország szlovák történeti megítélését jellemző motívumokat külön-külön bemutatni. Mindenesetre fölöttébb jellemző a korszak szlovák értékelésére, hogy az 1867–1918 közötti félévszázadot „a fokozott elnyomás korszaka” terminussal jelölik. Mindez azt jelzi, hogy a dualizmuskori magyar kormányok programjában hol erőteljesebben, hol visszafogottabban jelentkező nemzetállam-törekvések kritikája, illetve a szlovák mozgalom nemzeti emancipációs küzdelme a kor szlovák politikatörténeti feldolgozásainak vezérfonala.²⁹ De jószerivel ez a fajta megközelítés dominál a kor gazdaság-, jog-, művelődéstörténeti vizsgálódásaiban is.³⁰

A magyar történetírás egyik-másik nemzetiségtörténeti teljesítménye éppen ezért fölöttébb nagy vitákat kavart. Érdemes itt megemlítenünk pl. Hanák Péternek a polgárosodás és asszimiláció összefüggéseit tárgyaló tanulmányát, Katus Lászlónak a Wandruschákék által szerkesztett Habsburgermonarchie III. kötetébe készített összefoglalását, mindenekelőtt pedig a Hanák Péter főszerkesztőségével elkészült Magyarország története VII. kötetét, illetve ezek szlovák fogadtatását.³¹

A dualizmuskori Magyarország a szlovák történetírásban továbbra is a „népek börtöne” maradt: az 1868. évi nemzetiségi törvény a szlovák autonómiát követelő 1861-es szlovák program alapján elfogadhatatlanul kevés, egyébként is „jószerivel semmi sem valósult meg belőle”. Hogy a Szlovák Nemzeti Párt az érvényes törvények ellenére

mindvégig működhetett, hogy a szlovák művelődés a kétségkívül sovinizta zsákutcába jutott magyar iskolapolitika ellenére igen komoly teljesítményeket mutatott fel, s egyáltalán, hogy a dualizmuskori magyarországi gazdasági kulturális fejlődés nem utolsósorban éppen a szlovák régió egyes iparosodottabb részein gyökeres fordulatokat eredményezett, mindez csak elvétve és mellékesen kerül említésre. A kínálkozó lehetőségek kihasználatlanul maradásának belső szlovák okai (szervezetlenség, passzivitás, érdektelenség) pedig valóban kivételszámba menő érvek a legjobb feldolgozásokban.³²

A soknemzetiségű Ausztria–Magyarország felbomlása kétségkívül csak azután vált elodázhatalanná, hogy a belső átrendeződés esélyei – nem utolsósorban a magyar kormányok által képviselt erők teljes elzárkózása miatt – sem a Lajtán túli, még kevésbé a magyarországi körülmények közt nem nőttek meg számottevően a dualizmus válságba jutásának periódusában. A belső átrendeződés igénye azonban kétségkívül jelen volt a korabeli magyarországi politikai közvéleményben, nemzetiségi politikában, mégpedig a legerőteljesebben éppen a nem magyar nemzeti mozgalmak vezető képviselőinek elképzeléseiben. Hozzávetőleg 1910–1914-ig a történeti államkeretek közötti megoldás alternatívája volt a román, szerb és szlovák pártok hivatalos és nem hivatalos programjainak meghatározó eleme, amit az 1914-ben átdolgozott szlovák nemzeti párti program expliciten is tartalmazott.

Mindezt azért volt érdemes előrebocsátani, mert 1918, azaz a történeti Magyarország felbomlásának, az utódállamok létrejöttének értékelésében talán az egyik legalapvetőbb kiindulópontbeli eltérés az 1918–1920 között lezajlott átrendeződés dualizmuskori forrásainak, azok hatásának megítélése. A szlovák történetírás lényegében a korabeli nemzetiségi publicisztikai szemléletét kölcsönözve Ausztria–Magyarországot, méginkább annak keleti felét úgy állítja be, mintha az a Balkán-háborúban vereséget szenvedett Törökország dicstelen állandó jelzőjét átvéve Európa „beteg emberé”-vé vált volna.

Szembe kell persze néznünk a ténnyel, hogy az első világháborús célpolitika nemzetközi historiográfiájában mindmáig nagy többségben vannak azok a vélemények, amelyek a Monarchia felbomlásában, illetve a Párizs környéki békerendszerben elsősorban egy történelmi folyamat tudatos felgyorsítását, a nemzeti önrendelkezés független kisállami realizálásának előre megfontolt törekvését és eredményét látják. Ugyanakkor éppen a szlovák történetírás kénytelen szem előtt tartani ennek a konstrukciónak a gyöngeit. Arról van ugyanis szó, hogy az önrendelkezés független nemzeti államok formájában való megvalósulásának gondolata lényegében csupán a világháborús kelet-európai – mindenekelőtt a T. G. Masaryk vezette cseh – emigráció tevékenységében vált 1915–1917 közt kizárólagos alternatívává, míg a Monarchia keretei közt tevékenykedő politikusok esetében csak a központi hatalmak vereségének véglegessé válását követően, 1918 nyarán, kora őszén lett általános „nemzeti” programmá a történelmi államkeretekből való kiválás és a nagyromán, délszláv, illetve csehszlovák egységhez való csatlakozás.

Az is kétségtelen persze, hogy a világháború előtti magyar kormányok nemzetiségpolitikájának sovinizta elemei és az ezeket állandóan leplező nemzetiségi sajtó már Szarajevó előtt meglehetősen nagy réseket ütött a magyarországi nemzetek és nemzetiségek összetartozás-tudatán. De éppen a mozgósítás, a világháborús nemzetiségi részvétel és az áldozatok nemzetiségi arányai jelzik, hogy egy esetleges pár hónapos háborús konfliktus egészen bizonyosan nem vezetett volna túlzottan nagy átrendeződésekhez.

A félreértések elkerülése végett le kell szögeznünk, hogy a szlovák nemzet számára a csehszlovák nemzetegység fikciója jegyében életre hívott Csehszlovák Köztársaság

minden más megoldásnál jóval kedvezőbb, sőt alighanem optimális megoldásnak bizonyult. Ez a jórészt cseh önrendelkezési aktivitásra hagyatkozó–támaszkodó közvetett szlovák önrendelkezési stratégia igazából nem tekinthető az „imperialista békediktátum” aktív tényezőjének. Hiszen a szlovák politikusok, még a csehszlovák orientáció egyik-másik elkötelezett híve is hajlott volna a szlovák különválás magyarokkal egyeztetett, megegyezéssel variánsának kivitelezésére még 1918 novembere–decembere folyamán is.

A szlovák polgári és szociáldemokrata politikusok habozó-felemás álláspontjaiból tehát nem lehet valamiféle heroikus nemzeti-felszabadító mozgalmat rekonstruálni. (A két világháború közti hivatalos legendárium is elsősorban a Masaryk oldalán segédkező szlovák Štefánik személyes érdemeit igyekezett felnagyítani.³³) Ez a hiány, azaz a céltudatos nemzeti-felszabadító aktivitás hiánya, a korabeli szlovák álláspontok felemás volta, olyan tény, amit aligha lehet figyelmen kívül hagyni. A történelmet az osztályharcok történetére redukáló merev és leegyszerűsített szemlélet eszköztára ezen a ponton kétségkívül termékenyítőleg hatott a szlovák történetírásra.

A néptömegek mind határozottabb háborúellenessége, saját kormányzataikkal szembeni elégedetlensége vitathatatlanul az első világháború végének meghatározó faktoraik közé tartoztak. Az sem vitatható, hogy az oroszországi forradalmak a tömegmozgalmakban rejlő lehetőségeket győztes és vesztes hatalmak számára egyaránt ijesztő közelségben és valóságosságban érzékeltették. De, hogy a Monarchia területén létrejövő kisállamok kialakulását a NOSZF hatása és a forradalmi mozgalmak eredményezték volna, e tekintetben viszont alighanem túlzottan leegyszerűsített képlettel van dolgunk. Persze a képlet előnye vitathatatlanok. A párizsi békerendszer összes problematikus eleme ily módon egy forradalmi folyamat szükségszerű velejárójaként is felfogható lenne, a nagyhatalmi érdekek éppenséggel Szovjet-Oroszország ellen irányuló, tehát alapvetően ellenforradalmi céljait szolgáló „cordon sanitaire” és az ennek jegyében egyfajta ütköző államokként létrehozott közép-kelet-európai kisállamok rendszere pedig ugyancsak problémátlanul az európai történelem progresszív áramlatának részeredménye.³⁴

Tegyük gyorsan hozzá, ez a fajta mechanikus értékelés a konszolidációs periódus viszonylag rövid első periódusát (1969–1976) jellemezte csupán. Mindenesetre T. G. Masaryk munkái 1968–1988 között zárolt kiadványok voltak, s Csehszlovákia létrejöttének okai közt továbbra is a fentebb említett két forradalmi tényező szerepel az első helyen.³⁵ A magyarországi keretek közt működő és gondolkodó szlovák mozgalom 1914–1918 közötti szakaszával legátfogóbban Marián Hronský hadtörténész tanulmányai és Szlovákia a keresztúton c. monográfiája foglalkozik.³⁶ Szlovák relációban elsősorban az ő érdeme, hogy a köztársaság létrejötte kapcsán kimutatható két szélsőséges megközelítés (a forradalmi népi mozgalom, illetve a Masaryk vezette külföldi ellenállás túlexponálása) helyett a nyolcvanas évek elejére – amikor is Szlovákia történetének az 1900–1918 közötti periódusát tárgyaló IV. kötete készült – a korábnál jóval mértéktartóbb és árnyaltabb felfogás vált uralkodóvá.³⁷

Alighanem a csehországi történészek hasonló irányú önkorrekción is erre ösztönözték a szlovák történetírást. Érdekes módon a készülő szintézis előtanulmányait író J. Butvin álláspontja tűnik továbbra is a legmerevebbnek abban a tekintetben, hogy Csehszlovákia kialakulásának külpolitikai meghatározottságait szervezesebben beépítsék a korabeli események leírásába. Ugyanakkor Butvin hangsúlyozza a szlovák nemzeti és szociáldemokrata mozgalomnak azt a törekvését, hogy még 1918 első felében is „Ausztia keretei közt a községi, járási és kerületi szlovák nemzeti öngazgatás, valamint a nemzeti alapokon végrehajtandó föderalizálás” követelményét tekintették célravezetőnek.³⁸

A történeti magyar államkeretekből való szlovák különválás folyamatát szlovák részről L. Tajtak tanulmányai elemezték legbehatóbban. Legfőbb következtetései ezeknek azt hangsúlyozzák, hogy a magyar uralkodó osztályok 1918 őszén mindenáron meg akarták tartani Szlovákiát a magyar államkeretek közt, de sem a nemzetiségi öngazgatást ígérő propagandával, sem a Károlyi-kormány gyakorlati intézkedéseivel a különváltást nem lehetett többé megakadályozni.³⁹

Természetesen a csehszlovákiai történészeknek is szembe kell nézniük a versailles-i békerendszer egészének jellegével, hiszen azt a két világháború közti nemzetközi kommunista mozgalom, s így a tömegpártként létrejött CSKP is meglehetősen egyértelműséggel mint imperialista békediktátumot elítélte. Alighanem a magyar történetírásban is szükség lenne a békerendszer átfogó elméleti értékelésére, mert tény, hogy a nemzeti függetlenségük kivívását ettől a békerendszertől számító szomszédállamokban aligha találhatnák megértésre az olyan sommás megfogalmazások, amelyek csakis a béke diktátum jellegét, illetve imperialista elemeit hangsúlyozzák. Magyar–csehszlovák relációban a történész vegyesbizottság 1974. évi ülésén pl. a történelemtankönyvek értékelése során olyan közös állásfoglalás született, amelyben a magyar és a csehszlovák fél a békerendszer körütekintőbb értékelésére tett ígéretet az iskolai tankönyvekben.

Legújabbán Dušan Kováč, aki a szlovák kérdés közép-kelet-európai külpolitikai kontextusát vizsgálja, a következőképpen próbálta árnyalni a korábbi fekete–fehér képletet: „Elvben megállapíthatjuk, hogy a versailles-i békeszerződések a győztes nagyhatalmak diktátumát jelentik. De, ha csak ennél a megállapításnál maradnánk és ha mechanikusan ezt próbáljuk alkalmazni, sok mindent nem érthetnénk meg az adott kor eseményeinek lényegéből. ... Nem lehet kétely afelől, hogy a franciaországi, amerikai, de még az angliai politikai rendszer is a Vilmos-féle Németországgal és Ausztria–Magyarországgal összehasonlítva lényeges előrelépést jelentenek. Ez a tény kínált lehetőséget a nemzeti-felszabadító mozgalmakat képviselő politikusok egy részének arra, hogy szándékaikat megvalósítsák. Az antant a versailles-i békerendszerben az egykori Habsburg-Monarchiában folytatott nemzeti-felszabadító küzdelem eredményeit is figyelembe vette. Csehszlovákia tehát az első világháború eredményeinek következtében mint versailles-i európai békerendszer szerves része jött létre, mégpedig olyan helyzetben, amikor a döntő hatalmi tényező a győztes Antant jelentette”⁴⁰

Talán nem volt felesleges ez a hosszabb idézet Kováčnak a szlovák történészek VIII. kongresszusán korreferátumként felolvasott tanulmányából, minthogy a benne foglaltak szükségszerűen számos további következtetésre inspirálnak. A kétségkívül akár belső fordulatnak – igaz, az azóta eltelt évek termését nézve, meglehetősen elárvult, terméketlen fordulatnak – tekinthető elemzés becsületére váljék, hogy a leglényegesebb aspektust tekintve maga vállalkozott az új koncepció továbbgondolására. Kováč ugyanis arra is figyelmeztetett, hogy az önálló Csehszlovákia létrejötte egyszersmind kedvezőtlenül hatott a közép-európai forradalmi hullám csehszlovákiai átterjedésében. Pusztán ez a tény is pregnánsan jelzi, hogy a versailles-i békerendszer alapvetően a szocialista forradalom lehetőségét igyekezett teljesen kizárni, s ennek fejében adott esetben akár a nemzeti függetlenség eszméjéből is hajlandónak bizonyult volna engedményeket tenni. Ez a magyar elemzésekhez rendkívül közel álló elemzés azonban végső soron mégis a versailles-i békerendszer progresszív elemeinek hangsúlyozásával zárul, mégpedig olyan formában, hogy a békerendszer legfőbb ellenzőit a szélsőjobboldali német és magyarországi erőkből jelöli meg. Mindenesetre azt is hangsúlyozza Kováč, hogy az első világháborút lezáró békerendszer az antanthatalmak közti belső ellentétek növekedésé-

vel rohamosan fellazult, sőt mi több, „hamarabb kezdett széthullani, mintsem valójában gyakorlattá vált volna”.

Arra nézve, hogy az 1918–1919. évi események komplex történeti értékelésénél a szlovák történetírásban továbbra is az államalapítás, illetve a szociáldemokrata munkásegység felbomlásának ideológiai akcentusai szabják meg a kutatások irányát, Viliam Plevza szintetikus igényű feldolgozásai engednek legmegbízhatóbban következtetni.⁴¹ A Szlovák Kommunista Párt KB mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézet igazgatójának a CSKP nemzetiségi politikájáról készített, magyarul két kiadásban is megjelentetett összefoglalása 1918. október 28-ról így ír: „Csehszlovákia megalakulásának ténye önmagában is a nagy októberi szocialista forradalom alapvető jelszavai hatásának volt köszönhető, elsősorban a nemzeteknek a különválásig terjedő örendelkezési jogáról kimondott forradalmasító jelszónak, továbbá a békéről szóló jelszónak és azoknak az eszméknek, amelyeket a szocializmus első országa a társadalmi viszonyok megváltoztatásával kapcsolatban hangoztatott.”⁴²

A Magyar Tanácsköztársaságról készült szlovák feldolgozások – pontosabban szólva az azt érintő munkák, hiszen önálló szlovák tanulmányról nem tudunk, csakis a Szlovák Tanácsköztársaságra vonatkozó szép számú munka foglalkozik ezzel a kérdéskörrel – egynémely bizonytalan, illetve túlzottan kritikus elemtől eltekintve a konszolidációs periódusban kiegyensúlyozott képet mutatnak.⁴³ A bizonytalanságok a szlovák történetírásban is elsősorban a világforradalom stratégiájának megítélése, kisebb részben pedig a polgári–demokratikus Csehszlovákiának az ehhez a koncepcióhoz való ellentmondásos viszonya körül adódnak. A válságperiódus egy-két dolgozatán kívül⁴⁴ azonban nem akadunk olyan munkára, amely a magyar tanácsállam elleni csehszlovák intervenciót valamiképpen közvetlen módon is megpróbálná mentesíteni.

Az említett hiperkritikus vélemények, amelyek tompított formában a közelmúltban is előfordultak, főként Kun Béláéknak a közép-európai nemzetiségi–nemzeti realitásokat (ezek közt természetesen már a csehszlovák állam függetlensége is szerepel) figyelmen kívül hagyó vagy nem megfelelőképpen értékelő kül- és nemzetiségpolitikájával kapcsolatosak. Így pl. azt kifogásolták, hogy 1919 nyarán nem Csehszlovák, hanem csupán Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltására került sor.⁴⁵

A hatkötetesre tervezett Szlovákia története c. összefoglaló munkából elsőként az 1918–1945 közötti korszakot tárgyaló V. kötet jelent meg. A Tanácsköztársaság értékelése ebben már-már feltűnően pozitív: a magyar tanácsállam létrejötte eszerint a közép-európai forradalmi hullám fontos megnyilvánulása volt, ami komoly hatást gyakorolt a többi szomszédos állam munkásmozgalmára is. Különösen nagy visszhangot keltett Szlovákiában, amit a magyar nemzetiségűekkel szembeni kíméletlen karhatalmi módszerek keltette megdöbbenés (!) csak fokozott (42–43.).

A Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltását és a magyar tanácsállam segítségét is csak pozitív jelzőkkel illeti a kötet: „A Szlovák Tanácsköztársaságnak szlovák munkások, katonák és parasztek által való létrehozása a testvéri magyar munkásság segítségével jelentős történelmi tettek számítt. Csehszlovákia területén ez volt az első kísérlet egy munkás–paraszt állam létrehozására. A Szlovák Tanácsköztársaság létrejötte megmutatta, hogy a magyarországi tanácskormány felszabadító harcával testvéri segítséget nyújtott a szlovákiai dolgozóknak”. (45.) Ez utóbbi mondat nyilvánvaló utalás azokra a korábban fel-felhangzó vélekedésekre, hogy a magyar Vörös Hadsereg északi hadjárata tulajdonképpen a történeti Magyarország integritásának felújítását célozta. A szóban forgó szlo-

vák munka ezt az állítást csupán mint a magyar–csehszlovák háborús konfliktus során a cseh burzsoá propaganda részéről szított „legendát” említi (48.).

Ami a trianoni béke előzményeit és következményeit illeti, a szlovák történeti munkákból hiányzik az az egyértelmű és elvszerű elhatárolódás, mint amilyen a korszak cseh összefoglalásának előtanulmányában olvasható. (Ott ugyanis a Csehszlovákiához került több mint 4 milliónyi német, magyar, rutén stb. kisebbség vonatkozásában a nemzeti örendelkezés elvének megsértését mint tényt konstatálják.⁴⁶) A szlovák szintézis ezzel szemben a magyar–szlovák határ kialakulásáról szólva az akkor még teljesen egyértelmű etnikai vonal létezését figyelmen kívül hagyva, a „bonyolult történeti fejlődést”, a „sokéves erőszakos magyarosítást” és a dualizmuskori népszámlálások megbízhatatlanságát mintegy mentségül hozza fel. (21.) A páduai és belgrádi egyezmények nyomán beállt helyzettel kapcsolatban pl. ezt olvashatjuk: „Ezt a helyzetet a budapesti kormánykörök megpróbálták felhasználni, és a népszavazás követelésének felvetésével meg akarták semmisíteni a nemzeti-felszabadító harcnak azt az eredményét, hogy a szlovákok az új állam létrehozásában együttműködtek, s hogy Szlovákia ennek az új államnak elválaszthatatlan része.” (uo.) A Károlyi-kormány és M. Hodža közt folytatott demarkációs tárgyalásokat meg sem említik. Azok a tanulmányok, amelyek kitérnek a magyar lakta sávot Magyarországon ellenőrzése alatt hagyó 1918. december 6-i Bartha-Hodža egyezményre, egyöntetűen negatívan ítélik azt meg.⁴⁷ Egyedül M. Hronský utal arra, hogy Hodža tárgyalásainak egyik célja a prágai kormány figyelmeztetése is lehetett, nevezetesen a magyarokkal kötött egyezmény a prágai centralizációs törekvésekkel szembeni esetleges magyar alternatívát, de legalábbis a Szlovák Nemzeti Tanács szuverenitását volt hivatva érzékeltetni.⁴⁸

*

Az önálló Szlovákia számára – akárcsak a térség többi országa számára – nagyon nagy szükség lenne a reális történelmi önszemléletre, amelynek elengedhetetlen része a szomszédokról alkotott árnyalt kép, amely hosszabb távon – megfelelő oktatási keretek, lehetőségek, hatékony közművelődés, tudományos népszerűsítés mellett – fokozatosan lebonthatná a természetüknél fogva makacsul őrlődő nemzeti előítéletek történeti érvanyagát.

Az ezeréves elnyomásról, az ármányos asszimilációs, sőt genocid magyar nemzeti-szereplésről, a szlovák nemzeti emancipációt ezer éven át sárbatipró magyar államról kialakult negatív sztereotípiákat persze nagyon nehéz árnyalt elemzésekkel, jegyzetpárátussal semlegesíteni, kivált, ha olykor-olykor mi magyar történészek sem szeretjük igazán a maga tényleges súlyának megfelelően negatívan értékelni a Tiszák szlovákpolitikájának oktatásügyi, demográfiai következményeit, vagy ha ma a szlovák kormányzatban és értelmiségben megint elfogult és egyoldalú történelmi érvekkel is megpróbálják nagyra növeszteni a magyar mumust.

Örülünk annak, hogy a szlovák mediavisták s újkor-történészek között akadnak olyan tekintélyű kollégák, akiknek feltett szándékuk, hogy többé nem kívánnának udvari és pártérdekeket szolgálni, akik nemzeti konjunktúrák idején is többre tartják a források igazságát, mint a tömeghangulat kiszolgálását. A történeti Magyarország históriája lezárt történelem: akár divatosnak is mondható kutatási témák formájában meg kell próbálnunk a soknemzetiségű államalakulat etnoregionális, multikulturális tendenciáinak, tradícióinak nemzetközi feltérképezésével. Alighanem egy-egy ilyen amerikai, német, angol részvétellel folyó nemzetközi kutatás nagyobb súlyt, presztízst adhat a történelmi Magyarországot reálisan szemlélő szlovák kutatásnak, mint ezernyi magyar dicséret vagy tucatnyi szlovák bírálat.

Jegyzetek

- 1 Slováci a ich národný vývin (Zborník materiálov z V. zjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici). Bratislava, 1969.
- 2 Dejiny Slovenska slovom i obrazom. I. Szerk. *Tibenský, Jan*. Bratislava, 1973.
- 3 Erre az állásontra helyezkedett például a Magyar–Csehszlovák Történeész Vegyesbizottság Veszprémben, 1981-ben.
- 4 Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, I. köt. Bratislava 1971. II. köt. 1986. Szerk. *Marsina, Richard*. Regesta Diplomatica nec non epistolaria Slovaciae, I. köt. Szerk. *Sedlák, Vincent*. Bratislava 1980; Vysady slovenských miest v stredoveku I. köt. Szerk. *Juck, L'ubomír*, 1985.
- 5 *Kučera, Matúš*: Genéza štátu a feudálnej spoločnosti na Slovensku vo svetle novej slovenskej historiografie (r. 1960–1975). Historický časopis (a továbbiakban HČ) 1976/1. 54.
- 6 *Sedlák, Vincent*: Nemaďarské vplyvy na začiatku uhorského štátu. In: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Historické Štúdie 27. köt. Bratislava, 1983. 6–82.
- 7 „Minden szomszédunk nemzeti történetírásában a nemzeti historiográfia alapvető összekötő kapcsa a régi időszakok vonatkozásában az állam, az államigazgatás (esetleg történeti közjog), valamint a dinasztiák, amelyek mintegy az állami és ezzel együtt a nemzeti érdekek képviselői is voltak. Ezeket a középkori államokat modern nemzetállamokként képzelték el, amelynek hegemon tényezője túlnyomórészt egy adott nemzetiségből került ki, s természetesen annak is az uralkodó osztályából. A szlovák történetírásnak nincs ilyen támasza, ezért a szlovák történetírás formálása nem a „nagy” állami történelem kiépítésében és keresésében megy végbe, amint azt azok a nemzetek teszik, amelyek saját politikatörténettel rendelkeznek, s ezzel együtt jól észrevehető politikai célok jegyében cselekszenek, hanem a mindennapi „kis” történelem feltárásában, mert csak ennek alapján lehet meghatározni és elkülöníteni a szlovákok részese-dését a múltban.” *R. Marsina*: Problémy a úlohy slovenských dejín v stredoveku (10. storočie – 1526). HČ 1982/1. 27.
- 8 *M. Kučera*: Slovensko v dobách stredovekých. Bratislava, 1985.
- 9 L. pl. *M. Kučera*: Nad otázkami našich včasnostredovekých dejín (Poznámky k úvahe P. Ratkoša). HČ 1977/1. 73–103. Györfly György recenziója 1981 májusában jelent meg a Kortársban. Vele azóta többen is vitába szálltak: pl. *Vársik, Branislav*: O vzniku a rozvoji slovenskej národnosti v stredoveku. HČ 1984/4. 529–544. A vita egyik legfontosabb ténykérdése, mióta beszélhetünk önálló szlovák nemzetiségről. *Kučera* és *Vársik* hajlanak arra, hogy már Nagymorávia népségét szlovákoknak mondják, *Ratkoš* a 10–11. századtól kezdve, *Marsina* pedig a 15. századtól kezdve tekinti biztosnak az egységes szlovák nemzetiség kialakulását. Ez az álláspontja Györflynek is, de itt is érvényes a szabály, ha „ketten mondják ugyanazt, az már nem ugyanaz”. Ráadásul a csehszlovák történeti összefoglalás I. kötetének *Peter Ratkoš* által írott fejezetében ezt olvashatjuk: „Szlovákiának mint önálló etnikai egységnek – amely a 16. században alakult ki – az értelmezésével ebben az időszakban (ti. a kácsi feudalizmus korában – Sz. L.) már gyakrabban találkozunk, s ez kétségtelven a szlovák nemzetiségi tudatosodás magasabb fokának a megnyilvánulása.” – *Přehled dějin Československa*. Szerk. *J. Purš* és *M. Kropilák*, Praha, 1980. 303. *Marsina* említett álláspontja: *R. Marsina*: Slovenská historiografia o období včasného a rozvinutého feudalizmu 1960–1975. HČ 1976/1. 33.
- 10 *Holotik, L'udovít*: Otázky koncepcie dejín Slovenska. HČ 1982/1. 13–19. – Megjegyezhetjük, hogy ezt a gondolatot *Holotik* már az 1975. évi szlovák történészkongresszuson is felvetette: *Holotik*: Retkospektívy... i. m. 20. 1.
- 11 *Ratkoš, Peter*: Postavenie slovenskej národnosti v stredovekom Uhorsku. In: Slováci... 10.
- 12 *Ratkoš, Peter*: Die Entwicklung der slowakischen Nationalität bis Ende des 16. Jahrhunderts. In: Nemzetiség a feudalizmus korában. Budapest, 1972. 119.
- 13 *Ratkoš, Peter*: Územný vývoj Veľkej Moravy (Fikcie a skutočnosť). HČ 1985/2. 200.
- 14 *Püspöki Nagy Péter*: A tények erejével. New York, Püski, 1985.
- 15 *Žudel, Juraj*: Stolica na Slovensku. Bratislava, 1984. II.
- 16 *Györfly György*: Néppé válás Európában és az északi Kárpátokban. Kortárs, 1982.
- 17 *Kuzmík, Jozef*: Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu. I–II. Martin, 1976.
- 18 *Kučera, Matúš*: i. m.
- 19 *Novák, Jozef*: Rodové erby na Slovensku. I. Bratislava, 1980. 11–13.
- 20 *Tibenský, Ján*: Ideológia slovenskej feudálnej národnosti pred národným obrozením. In: Slováci... 94.
- 21 *Přehled dějin...* Ez a könyv Csák Mátét például olyan magyar főnemesként jellemzi, akihez nem kapcsolható szlovák nemzeti érzés. *Kučera* könyvére I. *Szaruka László*: Újromantika avagy a kis nemzeti történetírás dilemmája. Palócföld, 1987/4. 59–67.

- 22 *Kopčan, Vojtech–Krajčovičová, Klára*: Slovensko v tieni polmesiaca. Bratislava, 1983.; *Kapčan, Vojtech*: Turecké nebezpečenstvo a Slovensko. Bratislava, 1986.
- 23 *Szarka László*: Session scientifique hungaro-tchécoslovaque a sujet des guerre d'indépendance dans la HUongrie des XVII–XVIIIe siècles. Acta Historica 1979/1–2. 155–163.
- 24 *Tibenský, Ján*: Slovenský Sokrates. Bratislava, 1983. magyarul: A királynő könyvtárosa. Bratislava, 1985. Ebben az életrajzban a következő fejezet cím található: „Politikai nézetei és szlovák öntudata ellenére is jó magyar hazafi volt-e Adám František Kollár? A kérdést igenlően válaszolta meg a szerző: „... a magyar hazafiság fogalma és a nemzeti tudat akkoriban, s még azután is hosszú ideig, nem mondott ellent egymásnak. (149.) A Bél Mátyás-évforduló alkalmából megjelentetett több mint tíz publikáció közül a két legjelentősebb Tibenský nevéhez kötődik. *Tibenský, Ján*: Vel'ká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela. Bratislava, 1984.; *Uő*: Matej Bel, život a dielo. Bratislava, 1984.
- 25 *Haraksim, L'udovít*: Národnostná otázka a slovenské národné hnutie v revolúcii 1948–1949. In: Slováci... 177–178.
- 26 „A kötet (t. i. Magyarország története 1848–1890 – Sz. L.) helyesen feltüntetett tényanyaga ugyanis egyértelműen azt mutatja, hogy a társadalmilag nem haladó és a társadalmi forradalom szempontjából ellenforradalmi tettei Batthyánynak és Kossuthnak (letartóztatások, kiadás, hadsereg felhasználása, Rotarides és J. Král' szlovák forradalmárok elfogatása) egyenesen arra készítették a nem magyar forradalmárokat, hogy a „magyar forradalommal” ellenséges táborhoz csatlakozzanak.” *J. Potemra* recenziója a „Magyarország története tíz kötetben. 6. Magyarország története 1848–1890.” c. kötetéről. HČ 1980. 430.
- 27 *Matula, Vladimír*: Revolúcia 1848–1849 a Slováci. HČ. 1974. 219–220. Arra nézve, hogy Matula álláspontját nem fogadta egyöntetű lelkesedéssel a szlovák történészkörökben. Vö.: *Hučko, Jan*: Stav a úlohy bánania o slovenskom národnom obrodení. HČ 1976. 143–147.
- 28 *L. Tajták, Ladislav, Potemra, Michal*: Slovenská historiografia obdobia zvýšeného národnostného útlaku. HČ 1976/1. 153–188.
- 29 Uo. 162–173.
- 30 Uo. 157–161.
- 31 *M. Potemra*: Magyarország története tíz kötetben. 7. Magyarország története 1890–1918. recenzió. HČ 1979. 280–285. Potemra kifogásolja – antimarxistának nevezi – Hanák Péter előszavát, kevesli a nemzetiségekről készült részeket és ragaszkodik a „népek börtöne” elméletéhez (284.)
- 32 A Szlovák Nemzeti Párt 19. századi történetét feldolgozó Milan Podrimavský pl. a nemzetiségek politikai együttműködéséről megállapítja, hogy „a kormányzati nyomás dacára viszonylag szolid lehetőségek kínálkoztak közös érdekeik és céljaik demonstrálására. És bár ő is a magyar nemzetiségpolitika magyarosító törekvéseit jelöli meg – véleményünk szerint is jogosan – a magyarországi nemzetiségi egyenjogúság legfőbb akadályaként, a szlovák szerző azt is jelzi, hogy a parlamenti képviselőket általában a „nagy politika” túlértékelése, a szlovák nemzeti erők szervezatlensége, a sokáig monolit nemzeti párt tekintélyelvű irányítása, a programalkotó és szervezeti munka fogyatékoságai egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar kormányzati politika számára a szlovák kérdés csak a tömeges amerikai kivándorlás, majd a századfordulót követően, a felerősödő csehszlovák egységkövetések formájában jelentett komolyabb kihívást. *M. Podrimavský*: Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia. Bratislava, 1983. az idézet helye: 45.
- 33 A Štefánik-legendákról I. L'udovít *Holotík* alapmunkáját: Štefánikovská legenda a vznik ČSR. Bratislava, 1958.
- 34 Egyebek közt a kérdéseket is elemzi: *L. Holotík*: Ohlas Velkej Októbrovej revolúcie na Slovensku (1917–1921). HČ 1982. 683–702. Holotíknak ebben az írásában az őszirózsás forradalom, illetve a Károlyi-kormány egyedülállóan őszinte és pozitív értékelését jelző állítására találhatunk: „Szlovákiában a nemzeti demokratikus forradalom a magyar polgári demokratikus forradalom rendelkezéseivel együtt jelentkezett, és a kettő gyakran összekeveredett. Ráadásul a magyar forradalom egynemely intézkedései a csehszlovák kormány polgári demokratikus rendelkezéseit is megelőzték. A másik oldalon persze a Károlyi-kormány célja az volt, hogy megtartsa Magyarországnak Szlovákiát, mégpedig az autonómia biztosításának ígéretével.” (692.)
- 35 Egy ilyen megkésített tanulmány a központi szlovák történész-folyóiratból: *V. Čada*: Vznik Československa jako součást revolučních změn v Evropě po Velké říjnové socialistické revoluce. HČ 1983. 672–688.
- 36 *Hronský, Marián*: Slovensko za prvej svetovej vojny a vznik československého štátu. HČ 1979/2. 222–276.; *Uő*: Ozbrojené formy protivojnového socialneho a národného hnutia na Slovensku od VOSR do vzniku Československa. Historie a vojenství 1984/3. 71–92.; *Uő*: Slovensko na rázcestí. Slovenské národné rady a gardy v roku 1918. Košice, 1976.
- 37 Erre enged következtetni pl. *M. Hronský* bibliográfiai tanulmánya: Slovenská historiografia národnoslobozdovacieho a revolučného zápasu Slovákov (1914–1918). HČ 1976/1–2. 189–219.

- 38 *Butvin, Jozef*: Hlavné tendencie slovenského vývinu v období zostreného národnostného útlaku (1848–1918). HČ 1982/1. 52.
- 39 *Tajták, Ladislav*: Úsilie maďarských vládnych tried o udržanie Slovenska v rámci Uhorska v roku 1918. HČ 1966/4. 552–584. *Uő.*: Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Bratislava, 1972.
- 40 *Kováč, Dušan*: K niektorým zahraničnopolitickým súvislostiam vzniku Československa. HČ 1982/1. 107.
- 41 *Plevza, Viliam*: Trvalé hodnoty. I–II. Bratislava, 1976.; *Uő.*: Národnostná politika KSČ a česko-slovenské vzťahy. Bratislava, 1979. magyarul két kiadásban, magyar vonatkozású fejezetekkel kiegészítve és a két kiadásban ezeket a fejezeteket átdolgozva–retusálva: *Uő.*: A CSKP nemzetiségi politikája. Bratislava, 1983. és 1985.
- 42 Uo. 55.
- 43 *Kanis, Pavol*: Vývin názorov na Slovenskú republiku rád. HČ 1976/1–2. 211–219.; *J. Klimko, Jozef*: Slovenská republika rád. Pokus o socialistickú štátnosť. Bratislava, 1979. Slovenská republika rád (Szerk. P. Kanis). Bratislava, 1980. stb.
- 44 Főként M. Dzvonič tanulmányaiban jelentkezett egyértelműen egyfajta szűk látókörű nacionalista megközelítés: Így pl. a Magyar Tanácsköztársasággal kapcsolatos csehszlovák kormányálláspontról így írt egy 1969. évi, nem megjelentetett tanulmányában: „Függetlenül attól, miként viselkedtek (ti. a csehszlovák kormány képviselői – Sz. L.) a békekonferencia előtt, ahol természetesen kifejezték készségüket, hogy harcolni fognak a bolsevik Magyarország ellen, a csehszlovák szervek a későbbiek során is semlegesek maradtak a magyarországi bolsevik rendszerrel szemben... Az adott helyzetben csakis arról volt szó, hogy ezzel a szomszédokkal szemben a legkedvezőbb határokat vívják ki.” Idézi: Kanis: Vývin... 216. *Dzvonič* nagy feltűnést keltő könyve: Slovensko rozdelené. Bratislava, 1969.
- 45 *Hapák, Pavol*: O niektorých otázkach Slovenskej republiky rád. előadás a Magyar–Csehszlovák Vegyesbizottság 1979. évi kassai ülészakán. kézirat.
- 46 *Materiály k politickým, hospodárskym a sociálním dějinám Československa v letech 1918–1929. Sborník k dějinám 19. 20. století. 7. Praha 1981. A szlovák szintézis vonatkozó kötete: Dejiny Slovenska (1918–1945). V. Bratislava, 1985.*
- 47 *Přikryl, František*: Národnostná otázka v našich dejinách. Bratislava, 1980. Přikryl az 1918 őszén folytatott magyar–szlovák tárgyalásokról így ír: „A tárgyalások főként 1918 vége felé váltak intenzívekké, amikor néhány politikus (pl. Bazovský, Fajnor, Paulíny) a Károlyi-kormányval tárgyaltak. Csakhogy sem a tárgyalások, sem pedig Hodža kísérletei a demarkációs megegyezésre, amely a magyaroknak hagyta volna Szlovákia déli részeit és Pozsonyt, nem volt reális. Szlovákiáról és annak Csehszlovákiába való betago-lásáról már döntöttek a nagyhatalmak.” (56.)
- 48 *Hronský, Marián*: i. m. 317.